

# AVESTO MATNLARIDA GEOGRAFIK NOMLARNING TARIXIY-TOPONIMIK TAHLILI

**Yo'ldoshev Iskandar Baxtiyor o'g'li**

Termiz davlat universiteti

O'zbekiston tarixi va manbashunoslik kafedrası o'qituvchisi

E-mail: iskandaryoldoshev02@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22672959>

Qabul qilindi: 1-sentabr 2026-yil • Ma'qullandi: 8-sentabr 2026-yil • Nashr qilindi: 9-sentabr 2026-yil

## Annotatsiya

Mazkur maqolada "Avesto" matnlarida uchraydigan geografik nomlarning tarixiy-toponimik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda, avvalo, "Vendidad"ning birinchi fragardida hamda "Yasht"larda qayd etilgan Airyanem Vaejah, Sug'dha, Mouru, Baxdi, Haroyu, Haraxvaiti, Haetumant, Xvairizem va boshqa geografik nomlarning tarixiy-geografik mazmuni yoritiladi. Ushbu toponimlarning kelib chiqishi, semantik xususiyatlari, qadimgi va zamonaviy geografik hududlar bilan bog'liqligi qiyosiy-tarixiy hamda etimologik tahlil asosida o'rganiladi. Shuningdek, Avesto toponimlarining qadimgi Turon va kengroq Markaziy Osiyo hududlarining tarixiy geografiyasini, etnik-madaniy jarayonlarini hamda qadimgi xalqlarning hududiy tasavvurlarini tiklashdagi ilmiy ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqot natijasida Avesto matnlaridagi geografik nomlar nafaqat diniy-mifologik tasavvurlar, balki qadimgi Sharq va Markaziy Osiyo tarixiy geografiyasini o'rganishda muhim manbashunoslik materialini tashkil etishi asoslanadi. Ayrim toponimlarning aniq geografik lokalizatsiyasi, xususan, Airyanem Vaejah bilan bog'liq masalalar ilmiy adabiyotlarda hanuz munozarali ekanligi ham alohida e'tiborga olinadi.

## Kalit so'zlar:

Avesto, geografik nomlar, toponimika, tarixiy geografiya, Airyanem Vaejah, Sug'dha, Mouru, Baxdi, Markaziy Osiyo, qadimgi Turon, Vendidad, Yashtlar, etimologiya.

## Kirish.

Qadimgi Sharq xalqlarining tarixiy geografiyasini o'rganishda yozma manbalarda qayd etilgan geografik nomlar alohida ilmiy ahamiyatga ega. Geografik nomlar muayyan hududda yashagan qadimgi jamoalarning tabiiy-geografik muhit, siyosiy makon, iqtisodiy aloqalar va madaniy jarayonlar haqidagi tasavvurlarini aks ettiradi. Shu jihatdan "Avesto" nafaqat zardushtiylik dini va uning diniy-falsafiy qarashlarini o'rganish, balki qadimgi Eron va Markaziy Osiyoning tarixiy geografiyasini tadqiq etish uchun ham muhim manbalardan biridir. "Avesto"ning bizgacha yetib kelgan shakli turli davrlarga mansub matn qatlamlaridan tashkil topgan murakkab manba hisoblanadi. Shu sababli undagi barcha geografik ma'lumotlarni yagona tarixiy davrga tegishli deb baholash ilmiy jihatdan to'g'ri emas. Ayniqsa, qadimgi va keyingi Avesto qatlamlaridagi geografik tasavvurlarni alohida ko'rib chiqish zarur. Tadqiqotchilar geografik jihatdan eng muhim ma'lumotlar asosan Yosh Avesto (Younger Avesta) tarkibidagi "Vendidad" va ayrim "Yasht"larda saqlanganini ta'kidlaydilar. Avesto geografiyasining eng muhim qismlaridan biri "Vendidad"ning birinchi fragardidir. Unda Ahura Mazda tomonidan yaratilgan "yaxshi mamlakatlar va o'lkalar" ro'yxati keltiriladi. Mazkur ro'yxatda o'n oltita geografik hudud sanab o'tilib, ularning har biri ma'lum bir tabiiy yoki ijtimoiy

xususiyat bilan tavsiflanadi. Har bir hududga Angra Mainyu tomonidan yaratilgan muayyan “ofat” qarama-qarshi qo'yiladi.

Mazkur geografik ro'yxatning ahamiyati shundaki, unda qadimgi Sharqiy Eron va Markaziy Osiyo hududlariga tegishli bo'lgan ko'plab nomlar uchraydi. Sug'dha nomining So'g'd, Mouruning Marg'iyona, Baxdining Baqtriya, Haroyuning Ariya, Haraxvaitining Araxosiya bilan bog'lanishi qadimgi geografik nomlarning keyingi davrlardagi shakllarini aniqlash imkonini beradi. Ayrim nomlar esa hozirgi geografik obyektlar bilan to'liq va aniq identifikatsiya qilinmagan. Avestodagi geografik ma'lumotlarni o'rganishda, eng avvalo, manbaning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish kerak. Avesto tarixiy xronika emas. Unda davlatlar, hukmdorlar va siyosiy voqealar izchil xronologik tartibda bayon qilinmagan. Shu bois Avestoda uchraydigan geografik nomlarni bevosita tarixiy xarita sifatida qabul qilish metodologik jihatdan ehtiyotkorlikni talab qiladi. Shu bilan birga, geografik nomlarning matn tarkibida muayyan tizim asosida joylashtirilishi ularning tarixiy-geografik qiymatini oshiradi. Ayniqsa, “Vendidad”ning birinchi fragardidagi mamlakatlar ketma-ketligi geografik makonning Avesto mualliflari uchun muhim bo'lganligini ko'rsatadi. Ilmiy adabiyotlarda Avesto geografiyasi bo'yicha ikki asosiy yondashuvni ko'rish mumkin. Birinchi yondashuv ayrim geografik nomlarni G'arbiy Eron hududlari bilan bog'lashga harakat qilgan. Ikkinchi, hozirgi tadqiqotlarda keng tarqalgan yondashuv esa Avesto geografik nomlarining asosiy qismini Sharqiy Eron, Afg'oniston, Tojikiston va ularga tutash hududlar bilan bog'laydi. Gherardo Gnoli Avesto geografik ma'lumotlari asosan Sharqiy Eron platosi va Hind-Eron chegarasi hududlariga taalluqli ekanligini ta'kidlagan.

Bunda “geografik nom” tushunchasi ham keng ma'noda qo'llanadi. Avestoda mamlakat va viloyatlardan tashqari daryolar, tog'lar va boshqa tabiiy-geografik obyektlar ham nomlangan. Masalan, Vanhvī Dāityā daryosi, Raṇha, Iškata va Upāiri.saēna kabi nomlar Avesto geografik tasavvurining ko'lamini kengaytiradi. Demak, Avesto toponimlarini tadqiq qilishda ularni uch asosiy guruhga ajratish mumkin: birinchidan, mamlakat va hudud nomlari; ikkinchidan, daryo va suv obyektlari nomlari; uchinchidan, tog' va tabiiy-geografik obyekt nomlari. Mazkur tasnif Avesto geografiyasining ichki tizimini aniqlashga yordam beradi. Avestodagi eng ko'p bahs qilinadigan geografik nomlardan biri Airyanem Vaejahdir. Bu nom “Vendidad”ning birinchi fragardida Ahura Mazda yaratgan birinchi va eng yaxshi mamlakat sifatida tilga olinadi. Mazkur hudud “yaxshi Dāityā” daryosi bilan bog'langan holda tasvirlanadi. Airyanem Vaejahning etimologiyasi ham alohida ilmiy qiziqish uyg'otadi. U qadimgi eroniy *aryānām waijah* shakli bilan bog'lanib, keyingi o'rta fors tilidagi Ērān-wēz shaklining manbalaridan biri sifatida qaraladi. “Vaējah” komponentining aniq semantik mazmuni bo'yicha turli qarashlar mavjud bo'lsa-da, uni “kenglik”, “makon”, “hudud” mazmunidagi tushuncha bilan bog'lashga harakat qilingan. Airyanem Vaejahni geografik jihatdan aniqlash masalasi murakkab. Keyingi zardushtiy an'anada u Eronning g'arbiy hududlari bilan bog'langan bo'lsa, Avestoning o'zidagi geografik ketma-ketlik ushbu hududni Sharqiy Eron geografik makonidan izlash uchun asos beradi. Chunki Airyanem Vaejahdan keyin Sug'dha, Mouru va Baxdi kabi Sharqiy Eron hududlari sanab o'tiladi. Shu sababli Airyanem Vaejahni birgina zamonaviy geografik nuqta bilan tenglashtirishdan ko'ra, uni Avesto geografik tafakkurida muayyan tarixiy-madaniy makonni ifodalovchi tushuncha sifatida tahlil qilish maqsadga muvofiqdir. Bu masalada yana bir muhim jihat mavjud. Airyanem Vaejah nafaqat geografik, balki diniy-mifologik mazmunga ham ega. U “eng yaxshi mamlakat” sifatida tasvirlanadi. Demak, uning nomida real geografik makon bilan bir qatorda diniy ideal makon tushunchasi ham mujassam bo'lishi mumkin.

Avestoda uchraydigan eng muhim geografik nomlardan biri Sug'dhadir. Mazkur nom “Vendidad”ning birinchi fragardida ikkinchi mamlakat sifatida qayd etilgan. U “Sug'diylar yashaydigan Gava” bilan bog'lanadi. Keyingi qadimgi fors manbalaridagi Suguda, yunon mualliflaridagi Sogdiana va tarixiy geografiyadagi So'g'd nomi bilan mazkur Avesto toponimi o'rtasida aniq tarixiy-lingvistik aloqalar mavjud. So'g'd qadimgi Markaziy Osiyoning muhim tarixiy-madaniy o'lkalaridan biri bo'lib, uning asosiy markazlari Zarafshon va Qashqadaryo vohalari bilan bog'liq bo'lgan. Avestodagi Sug'dha nomining qayd etilishi mazkur hududning zardushtiylikning ilk geografik makonlaridan biri sifatida tasavvur qilinganligini ko'rsatadi. Toponimning fonetik shakllarini qiyoslash ham muhim. Avestodagi Sug'dha, qadimgi fors tilidagi

Suguda, yunoncha Sogdiana va keyingi davr manbalaridagi So'g'd shakllari bir tarixiy nomning turli tillardagi fonetik va morfologik ko'rinishlarini aks ettiradi. Bu holat tarixiy toponimlarning vaqt davomida o'zgarishini kuzatish imkonini beradi. Bunda nomning asosiy o'zagi saqlangan, biroq turli tillarning fonetik va grammatik tizimlariga moslashgan. Shu nuqtai nazardan Sug'dha Avesto geografiyasidagi eng ishonchli lokalizatsiya qilinadigan toponimlardan biridir.

Avestoning geografik nomlar tizimida Mouru alohida o'rin tutadi. "Vendidad"da u Ahura Mazda yaratgan mamlakatlardan biri sifatida qayd etilgan. Keyingi qadimgi fors manbalaridagi Margu, yunoncha Margiana va hozirgi tarixiy-geografik adabiyotdagi Marg'iyona nomlari Mouru bilan qiyoslanadi. Marg'iyona qadimgi Murg'ob vohasi bilan bog'liq bo'lib, uning markazi keyingi davr manbalarida Marv bilan aloqador holda ko'rsatiladi. Shu sababli Avestodagi Mouru nomi tarixiy-geografik jihatdan nisbatan yaxshi aniqlanadigan toponimlardan hisoblanadi. Mouru toponimining ahamiyati shundaki, u Avesto geografiyasining Sharqiy Eron va Markaziy Osiyoning janubi-g'arbiy hududlari bilan bog'langanligini ko'rsatuvchi dalillardan biridir. Sug'dha va Mouruning ketma-ket tilga olinishi Zarafshon va Murg'ob vohalari o'rtasidagi qadimgi geografik-madaniy aloqalarni o'rganish uchun ham muhimdir. Mouru nomining keyingi Margiana shakliga o'tishi tarixiy toponimikaning muhim qonuniyatini ko'rsatadi: turli davr va tillarda geografik nomning fonetik ko'rinishi o'zgarishi mumkin, ammo uning asosiy etnonimik yoki hududiy yadrosi saqlanib qoladi.

Avestodagi Baxdi toponimi qadimgi Baqtriya bilan bog'lanadi. Qadimgi fors tilida Bāxtriš, yunon manbalarida Bactria, keyingi tarixiy manbalarda Baqtriya shakllarida uchraydigan ushbu nom Markaziy Osiyoning eng qadimgi va muhim tarixiy o'lkalaridan biridir. Baqtriyaning geografik makoni asosan Amudaryoning yuqori va o'rta oqimlari, Hindukushning shimoliy yonbag'irlari hamda hozirgi Afg'oniston va Tojikistonning ayrim hududlari bilan bog'lanadi. Avestodagi Baxdi nomining mavjudligi zardushtiylik geografik tasavvurida Baqtriyaning muhim o'rin egallaganligini ko'rsatadi. Keyingi davrda Baqtriya Ahamoniylar, Yunon-Baqtriya podsholigi, Kushonlar va boshqa siyosiy tuzilmalar tarixida muhim markaz bo'lgan. Toponimik nuqtayi nazardan Baxdi – Bāxtriš – Bactria – Baqtriya qatori geografik nomning ko'p asrlik tarixiy transformatsiyasini ko'rsatadi. Ayniqsa, Baqtriya va So'g'd nomlarining bir geografik tizimda qayd etilishi Avesto geografik makonining Markaziy Osiyo vohalari bilan uzviy aloqasini ko'rsatadi.

Avestoda Haroyu nomi ham uchraydi. Mazkur nom keyingi qadimgi fors tilidagi Haraiva, yunoncha Aria va hozirgi Hirot hududi bilan bog'lanadi. Haroyu toponimi Avesto geografiyasining janubiy va janubi-g'arbiy yo'nalishlarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Hirot vohasi qadimdan Eron, Markaziy Osiyo va Afg'oniston hududlarini bog'lovchi strategik hududlardan biri bo'lgan. Haraxvaiti esa boshqa geografik hudud nomi bo'lib, qadimgi fors tilidagi Haraுவatiš, yunoncha Arachosia bilan qiyoslanadi. U hozirgi Afg'onistonning janubiy hududlari bilan bog'lanadi. Haroyu va Haraxvaiti nomlarining mavjudligi Avesto geografik tasavvurlarining faqat Amudaryo havzasi bilan cheklanmaganini, balki Hindukushning janubiy va janubi-g'arbiy hududlariga qadar kengayganini ko'rsatadi.

Avestoda Haetumant nomi ham muhim geografik obyekt sifatida uchraydi. U daryo va suv bilan bog'liq geografik tushunchalar qatoriga kiradi. Keyingi davr manbalarida mazkur nom Helmand daryosi bilan bog'lanadi. Haetumant nomining geografik ahamiyati, avvalo, qadimgi aholi hayotida daryo va sug'orma dehqonchilik tizimlarining o'rnini ko'rsatishi bilan belgilanadi. Afg'onistonning janubi-g'arbiy hududlaridagi Helmand havzasi qadimgi davrlardan oq yirik xo'jalik va madaniy markazlardan biri bo'lgan.

Avestodagi daryo nomlari oddiy geografik belgilash vazifasini bajarmaydi. Daryolar diniy-marosimiy tasavvurlarda ham muhim o'rin tutadi. Shu sababli suv obyektlarining nomlari Avesto kosmologiyasi va geografiyasining tutashgan nuqtasini tashkil etadi. Avestodagi eng muhim gidronimlardan biri Vanhvi Dāityādir. Bu nom "yaxshi Dāityā" mazmunini anglatadi va Airyanem Vaejah bilan bevosita bog'lanadi. Uning qaysi zamonaviy daryo bilan aynanlashtirilishi borasida ilmiy munozaralar mavjud. Ayrim tadqiqotchilar uni Oks, ya'ni Amudaryo bilan bog'lagan bo'lsalar, boshqa qarashlarda Shimoliy Afg'oniston va Helmand havzasi bilan aloqadorligi ilgari suriladi. Dāityā komponentining o'zi qadimgi eroniy diniy-huquqiy tushunchalar bilan aloqador.

Shu sababli daryo nomi faqat tabiiy-geografik obyektni emas, balki “to’g’ri”, “yaxshi”, “qonuniy” mazmunidagi diniy-semantik tushunchalarni ham ifodalashi mumkin. Bu holat Avesto toponimikasining o’ziga xos jihatini ko’rsatadi. Ya’ni geografik nomlar ko’pincha diniy va mifologik semantika bilan qo’shib ketgan. Shuning uchun ularni faqat zamonaviy toponimika metodlari bilan emas, balki diniy-mifologik kontekstda ham tahlil qilish lozim.

Avesto geografiyasida Markaziy Osiyoning tarixiy hududlari bilan bog’lanadigan nomlardan biri Xvairizem/Xvarizam shakllaridir. Mazkur nom keyingi davr manbalaridagi Xorazm bilan qiyoslanadi. Xorazm qadimgi Markaziy Osiyoning Amudaryoning quyi oqimi va Orolbo’yi hududlarida shakllangan yirik tarixiy-madaniy o’lkalardan biri bo’lgan. Uning nomi qadimgi fors, yunon va keyingi sharq manbalarida turli fonetik shakllarda uchraydi. Xorazm toponimining Avesto bilan bog’liqligi Markaziy Osiyoning shimoliy-g’arbiy hududlari ham zardushtiylik geografik tasavvurining muhim qismi bo’lganligi masalasini o’rganish uchun muhimdir. Biroq Xorazmning Avestodagi har bir geografik nom bilan aynanlashtirilishi masalasida ehtiyotkorlik talab etiladi. Avesto toponimlarining boshqa qadimgi Eron manbalari bilan qiyosiy tahlili Xorazm, So’g’d, Marg’iyona va Baqtriya kabi hududlarning yagona tarixiy-geografik makonda mavjud bo’lganligini ko’rsatadi.

Avestoda Ragha nomi ham uchraydi. Mazkur toponim keyingi davr manbalarida Raga/Ray nomlari bilan qiyoslangan. Biroq uning aniq geografik joylashuvi masalasida turli ilmiy qarashlar mavjud. Ragha masalasi Avesto geografiyasining murakkab jihatlaridan biridir. Chunki qadimgi eroniy xalqlar geografik nomlarni turli hududlarda takroran ishlatgan bo’lishlari mumkin. Shu sababli faqat nomning fonetik o’xshashligiga asoslanib, uni muayyan zamonaviy hudud bilan qat’iy tenglashtirish ilmiy jihatdan yetarli emas. Bu holat Avesto toponimlarini tadqiq qilishda kompleks metodologiya zarurligini ko’rsatadi. Bunda fonetik o’xshashlikdan tashqari geografik kontekst, boshqa toponimlar bilan qo’shnihilik, tabiiy obyektlar, tarixiy manbalar va arxeologik ma’lumotlar ham hisobga olinishi kerak.

Avestoda uchraydigan Hapta Hendu nomi “yetti daryo” mazmuni bilan bog’lanadi va Hind daryolari hududini ifodalovchi geografik tushuncha sifatida qaraladi. Hapta Hendu nomining mavjudligi Avesto geografik tasavvurining Hindistonning shimoli-g’arbiy hududlariga qadar kengayganligini ko’rsatadi. Bu nom qadimgi Hind-Eron madaniy aloqalarini o’rganish uchun ham muhimdir. Toponimning tuzilishida son va geografik obyekt – daryo tushunchalarining birikishi kuzatiladi. Bu esa qadimgi geografik tafakkurda tabiiy obyektlar soni va xususiyatlariga asoslangan nomlash an’anasi mavjud bo’lganligini ko’rsatadi. Hapta Hendu misolida geografik nomning etimologiyasi va real geografik obyektni aniqlash o’zaro bog’liq ekanligini ko’rish mumkin.

Avestoning geografik makonida tog’ nomlari ham muhim o’rin egallaydi. Iškata va Upāiri.saēna shunday geografik nomlar qatoriga kiradi. Iškata Avestoda tog’ va unga bog’liq hudud nomi sifatida uchraydi. Tadqiqotchilar uni Hindukush mintaqasi bilan bog’lashgan. Upāiri.saēna esa qadimgi Hindukush tog’ tizmasining nomi sifatida talqin qilinadi. Ushbu tog’ nomlarining mavjudligi Avesto geografik makonida tog’li hududlarning muhim o’rin tutganligini ko’rsatadi. Tog’ nomlarining geografik identifikatsiyasi qadimgi xalqlarning migratsiya yo’llari, savdo yo’nalishlari va madaniy aloqalarini o’rganishda muhim ahamiyatga ega. Chunki tog’ tizmalari qadimgi dunyoda tabiiy chegara, yo’l va geografik orientir vazifasini bajargan.

Avesto geografik nomlarini tahlil qilish ularning bir necha asosiy xususiyatlarini ko’rsatadi. Birinchidan, ko’plab geografik nomlar etnik guruhlar nomlari bilan bog’liq. Sug’dha – Sug’diylar yashaydigan hudud, Hapta Hendu – muayyan daryo tizimi bilan bog’liq makon kabi nomlar bunga misol bo’la oladi. Ikkinchidan, ayrim toponimlar tabiiy-geografik xususiyatlarni aks ettiradi. Daryo, tog’, suv va iqlim bilan bog’liq nomlarning ko’pligi qadimgi aholining tabiiy muhitni geografik nomlash jarayonida faol qo’llaganligini ko’rsatadi. Uchinchidan, Avesto toponimlarining muhim qismi diniy-semantik mazmun kasb etadi. Airyanem Vaejah va Vanhvī Dāityā bunga yaqqol misoldir. To’rtinchidan, geografik nomlar vaqt davomida fonetik transformatsiyaga uchragan. Sug’dha – Suguda – Sogdiana – So’g’d; Mouru – Margu – Margiana – Marg’iyona; Baxdi – Bāxtriš – Bactria – Baqtriya kabi qatorlar buni yaqqol ko’rsatadi. Beshinchidan, ayrim geografik nomlarning lokalizatsiyasi bahsli. Bu holat Avesto matnlarining

diniy-mifologik xarakteri, geografik ma'lumotlarning qisqaligi va keyingi davrlarda geografik nomlarning ko'chishi bilan izohlanadi. Shu sababli Avesto toponimlarini tadqiq etishda faqat bir manbaga tayanish yetarli emas. Avesto ma'lumotlari qadimgi fors yozuvlari, yunon-rim mualliflari, pahlaviy manbalar, arab-fors geograflari, arxeologik materiallar va zamonaviy tarixiy geografiya ma'lumotlari bilan qiyoslanishi lozim. Avestodagi geografik nomlarning katta qismi Markaziy Osiyo va Sharqiy Eron bilan bog'liq bo'lishi ushbu manbaning qadimgi Turon tarixiy geografiyasini o'rganishdagi ahamiyatini oshiradi.

So'g'd, Marg'iyona, Baqtriya, Xorazm va ularga tutash hududlar qadimgi davrda bir-biri bilan iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalarda bo'lgan. Avestoda mazkur hududlarning turli shakllarda tilga olinishi ushbu tarixiy makonning qadimgi diniy-madaniy tasavvurlarda ham aks etganligini ko'rsatadi. Biroq "Avesto geografiyasi"ni "qadimgi Turon geografiyasi" bilan to'liq tenglashtirish ilmiy jihatdan ehtiyotkorlikni talab qiladi. Chunki "Turon" tushunchasi keyingi Eroniy va turkiy tarixiy an'analarda turli mazmunlarda shakllangan. Shuning uchun maqolada "qadimgi Turon" atamasi Markaziy Osiyoning qadimgi tarixiy-geografik makonini ifodalash ma'nosida qo'llanishi maqsadga muvofiq. Avesto geografik nomlari ushbu hududning tabiiy sharoiti, voha madaniyatlari va daryo tizimlari bilan bog'liq tarixiy jarayonlarni o'rganishda yordam beradi. Ayniqsa, So'g'd, Marg'iyona va Baqtriyaning bir geografik tizimda qayd etilishi ularning qadimgi madaniy aloqalarini o'rganish uchun muhim manba hisoblanadi.

**Xulosa.** Avesto matnlarida uchraydigan geografik nomlarning tarixiy-toponimik tahlili qadimgi Eron va Markaziy Osiyo tarixiy geografiyasini o'rganishda muhim ilmiy natijalar beradi. Tadqiqot davomida aniqlanganidek, Avesto geografik nomlari mazmun va kelib chiqishiga ko'ra mamlakat, viloyat, daryo, tog' va boshqa tabiiy-geografik obyekt nomlariga bo'linadi. "Vendidad"ning birinchi fragardida qayd etilgan Airyanem Vaejah, Sug'dha, Mouru, Baxdi, Haroyu, Haraxvaiti, Haetumant, Ragha va Hapta Hendu kabi nomlar Avesto geografiyasining asosiy hududiy doirasini belgilashda alohida ahamiyatga ega. Tahlil natijasida Sug'dha, Mouru, Baxdi, Haroyu va Haraxvaiti kabi nomlarning keyingi tarixiy manbalardagi Suguda-Sogdiana-So'g'd, Margu-Margiana-Marg'iyona, Baxtriš-Bactria-Baqtriya, Haraiva-Aria va Harauvatiš-Arachosia shakllari bilan tarixiy-lingvistik jihatdan bog'liqligi ko'rildi. Bu holat Avesto geografik nomlarining real tarixiy-geografik makon bilan aloqadorligini ko'rsatuvchi muhim dalildir. Airyanem Vaejah va Vanhvī Dāityā kabi nomlar esa geografik va diniy-mifologik mazmunning o'zaro uyg'unlashganini ko'rsatadi. Ayniqsa, Airyanem Vaejahning Avestodagi "birinchi va eng yaxshi mamlakat" sifatida tasvirlanishi uning oddiy geografik hududdan tashqari diniy-ideologik mazmunga ega bo'lganligini ko'rsatadi. Avesto geografiyasining asosiy qismi Sharqiy Eron platosi, Markaziy Osiyo va Hind-Eron chegarasiga yo'nalganligi haqidagi zamonaviy ilmiy qarashlar geografik nomlarning umumiy tizimi bilan muvofiqlashadi. Shu bilan birga, ayrim toponimlarning aniq geografik lokalizatsiyasi masalasi ochiqlicha qolmoqda. Ayniqsa, qadimgi geografik nomlarning turli davrlarda boshqa hududlarga ko'chishi va bir nomning bir necha geografik obyektga nisbatan qo'llanishi lokalizatsiya jarayonini murakkablashtiradi. Umuman olganda, Avesto geografik nomlari diniy matn tarkibidagi tasodifiy geografik ma'lumotlar yig'indisi emas, balki qadimgi Eroniy xalqlarning makon haqidagi tasavvurlarini aks ettiruvchi murakkab tarixiy-toponimik tizimdir. Ularni qadimgi fors yozuvlari, yunon-rim mualliflari, pahlaviy manbalar, arxeologik materiallar va keyingi sharq geograflari ma'lumotlari bilan kompleks qiyoslash qadimgi Markaziy Osiyo tarixiy geografiyasining ko'plab masalalarini yanada chuqurroq yoritish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, Avesto geografik nomlarini o'rganish nafaqat zardushtiylik tarixi, balki qadimgi So'g'd, Marg'iyona, Baqtriya, Xorazm va ularga tutash hududlarning tarixiy-madaniy jarayonlarini tadqiq etishda ham muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

### Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Avesta. The Sacred Books of the East. Vol. IV: *The Zend-Avesta, Part I: The Vendidad*. Translated by James Darmesteter. Oxford: Clarendon Press, 1880/1895.
2. Avesta. *Vendidad*. Fargard I. English translation by James Darmesteter. Digital edition prepared by Joseph H. Peterson.

3. Boyce, M. *A History of Zoroastrianism. Vol. I: The Early Period*. Leiden: Brill, 1975.
4. Boyce, M. *Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices*. London: Routledge & Kegan Paul, 1979.
5. Boyce, M. *Zoroastrianism: Its Antiquity and Constant Vigour*. Costa Mesa: Mazda Publishers, 1992.
6. Benveniste, É. "L'Ērān-vēž et l'origine légendaire des Iraniens." *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 7.
7. Christensen, A. *Le premier chapitre du Vendidad et l'histoire primitive des tribus iraniennes*. Copenhagen, 1943.
8. Gershevitch, I. *The Avestan Hymn to Mithra*. Cambridge: Cambridge University Press, 1959.
9. Gnoli, G. *Zoroaster's Time and Homeland: A Study on the Origins of Mazdeism and Related Problems*. Naples: Istituto Universitario Orientale, 1980.
10. Gnoli, G. "Avestan Geography." *Encyclopaedia Iranica*. Vol. III. Fasc. 1. 1987. P. 44–47.
11. Humbach, H.; Ichaporia, P. R. *Zamyād Yasht: Yasht 19 of the Younger Avesta*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1998.
12. MacKenzie, D. N. "Ērān-wēz." *Encyclopaedia Iranica*. Vol. VIII. 1998.
13. Malandra, W. W. "Vendīdād I. Survey of the History and Contents of the Text." *Encyclopaedia Iranica*. 2000.
14. Schmitt, R. "Iškata." *Encyclopaedia Iranica*. Vol. XIV. Fasc. 2. 2007. P. 127–128.
15. Dandamayev, M. A.; Lukonin, V. G. *The Culture and Social Institutions of Ancient Iran*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.